

På skidor i kulturella gränsland

SVERKER SÖRLIN*

Kungliga Tekniska Högskolan

Isak Lidström, *På skidor i kulturella gränsland: Samiska spår i skidsportens historia*, Malmö Studies in Sport Sciences, vol. 39 (Malmö: Fakulteten för lärande och samhälle, Institutionen för idrottsvetenskap, Malmö universitet 2021), 112 s. (kappa) + 157 s. (artiklar).

Historikern Isak Lidströms avhandling är en studie av idrottskulturell mobilisering i Sapmi, huvudsakligen Sverige, men med förgreningar in i grannländerna i norr, inklusive nordvästra Ryssland. Det övergripande syftet med avhandlingen är ”att belysa den moderna skidsportens samiska historia i Sverige utifrån organisations- och kulturhistoriska perspektiv som tar avstamp i begreppen nation och etnicitet” (s. 26). Tidsramen är vid, från 1870-talet, då samiskt deltagande i svensk skidsport tar sin början, till de första åren av 1990-talet, då etnopolitisk mobilisering och statlig politik lett till inrättande av en mängd samiska institutioner, främst skolor, men också samiska intresseorganisationer och samiska parlament i Norge och Sverige.

Undersökningen följer två spår. Ett gäller utvecklingen av de samiska inslagen i den svenska skidsportens historia, främst längdåkning men med en utlöpare i form av 1960-talets slalomstjärna Bengt-Erik Grahn. Det andra gäller den samiska idrottsrörelsens historia, ett exempel på vad Lidström i anslutning till internationell idrottsforskning kallar särorganisering. Motivet för att knyta en undersökning av detta slag till just skidsport ligger i den starka koppling som länge gjordes mellan samerna och skidsportens nationella historia. Men frågan är hur stark kopplingen är. Den har konkurrerat med en folklig nationalism, med Gustav Vasas mytiska skidfärd som ett tidigt inslag och vördnad inför skogshuggare med guldgloria som ett senare. I ett sökande efter utmaningar till en endimensionell idrottsnationalism fungerar samisk skididrott ändå ganska väl. Invandrарidrott skulle

* Prof. i miljöhistoria, fakultetsopponent

ha kunnat vara ett alternativ, men knappast någon invandrad minoritet har en idrottslig egenart med samma djup som den samiska.

Avhandlingens huvudsakliga empiri fördelar sig på sex delstudier, publicerade åren 2017 till 2021 i respekterade historiska tidskrifter (*Rig, Historisk tidskrift, Personhistorisk tidskrift, Idrott, historia & samhälle, Scandia, The International Journal of the History of Sport*). Dessa föregås av en drygt hundrasidig kapp där huvudresultaten diskuteras i anslutning till sammanhållande teoretiska perspektiv. Ett sådant är sportifiering, Allen Guttmanns Weberinspireerade begrepp från det sena 1970-talet, som fungerar väl också för att beskriva skidåkningens övergång från vardagsbruk och nöje till organiserad skididrott. Lidström förlägger denna, med stöd hos etnologen Mats Hellspång, till de senare decennierna av 1800-talet, "en brytpunkt" (s. 45). Närmare bestämt placerar Lidström denna brytpunkt i en enskild tävling vid Brunnsviken i Stockholm den 25 februari 1879. Vid denna deltog den 33-åriga samiskan Anna Lucia Kant. Trots åskicklighet förlorade hon stort därför att hon, i Lidströms tolkning baserad på samtida källor, inte kunde underordna sig tävlandets målrationalitet. I sin besvikelse återvände Kant några dagar senare till tävlingsplatsen där hon förevisade sina konst, såsom "zigzag ströfvande uppåt" inför en imponerad men som det förefaller i grunden oförstående publik, som lockats med notiser i *Dagens Nyheter*.

Krocken mellan olika logiker är väl fångad av Lidström och sportifieringen har naturligtvis framtiden för sig. Men den i och för sig träffande skildringen skymmer samtidigt sikten för en annan möjlig tolkning, nämligen att sportifieringen inte alls sker i en brytpunkt utan genom en betydligt längre historisk process. För det talar flera av hans senare delstudier. En av dessa pekar på hur "etniska relationer" präglade svensk skididrott ända från "sekelskifte till mellankrigstid". Lidström urskiljer under denna period två idealtyper, "rationella asketer" – man ska tänka på Webers protestantiska etik – och "ädla vildar". Det senare begreppet avser samerna vars tidiga framgångar i svensk (och även norsk) herrskidåkning allmänt tolkades i biologiskt deterministiska ordalag.

Huvudpersonen i studien är Johan Abraham Persson, en same, som vann Vasaloppet 1929. Men ganska snart var den samiska hegemonin hotad av de rationella asketerna. Dessa var företrädesvis hämtade bland skogsarbetare som åkte skidor till och från arbetet. Numera vet vi att de fick en idealisk uthållighetsträning: allsidigt, lågintensivt kroppsarbete med hugning, barkning och brossling fem till åtta timmar per dag, med inslag av hårda och snabba pass för dem som ville vässa sin form inför tävling. Så värst asketiskt var det kanske inte; det var snarare en livsform. Det rationella hade med träningen att göra, förmågan att underkasta sig en viss strategisk planering för att uppnå långsiktiga mål, så som Webers puritanska strävsamhetsideal

förutsatte. Som Daniel Svensson kunde visa i sin historiska doktorsavhandling, *Scientizing performance in endurance sports: The emergence of "rational training" in cross-country skiing, 1930–1980* (2016), blir "rationell träning" vid denna tid ett motto för framgång. Bilden av samerna var att de bara lekte, som naturbarn, ett rasifierande tema som upprepades intensivt i samtida medier. Idrottsjournalisten Sven Lindhagen, som senare utgav en bok om skididrott, *Från Pava-Lasse till Mora-Nisse* (1953), konstaterade, korrekt ur ett Weberskt perspektiv: "samerna måste träna". Bokens titel beseglade tronskiftet och på sätt och vis också att sportifieringsprocessen för längdåkningens del var fullbordad, mer än 70 år efter tävlingen vid Brunnsviken.

Den ofullständiga sportifieringen gällde både samerna och skogsarbetarna. En jämförelse med social klass hade varit möjligt. Den sportifieringens brytpunkt som Hellspång och Lidström syftar på i det sena 1800-talet fungerar bättre som beskrivning av flera, ofta brittiskt inspirerade sporter med diffusa och komplexa regelverk och utpräglade gentlemannaideal: tennis, segling, ridsport, jakt (som bara genomgått en partiell sportifiering). Längdskidåkningen gjorde inte på lång tid någon klassresa i denna riktning, förrän möjligen under de prestationshedonistiska decennierna kring millennieskiftet 2000 då den så kallade "direktörsskidåkningen" uppstod och den urbana elitmotionären blev ett begrepp.

Till avhandlingens höjdpunkter hör studien av prästen Lennart Wallmark, något av den samiska etnomobiliseringens egen "mythomoteur", en karismatisk förkunnare som i sin roll som rektor för sameskolan i Jokkmokk utsåg åt sig en uppgift som väckare av den slumrande kraften hos det samiska folket – genom idrotten. Uppvuxen i Dorotea i inre Västerbotten, blev Wallmark efter präststudier i Uppsala själasörjare och samelärare. Wallmark var intellektuell och självtänkare, en civilisationskritiker som ville rädda sameungdomen undan modernitetens villolärar. Han kan associera till andra av tidens medryckande eldsjälar bland folkhögskolerektorerna, eller varför inte till Sveriges kanske främste skolidrottsideolog, lingvisten och rektorn vid Norra Real i Stockholm Carl Svedelius.¹ Wallmark var på gammallutherskt vis också konservativ nationalist, på fyrtitalet uppfylld av beredskapssvärmeri. Hans pessimistiskt lagda skriftställarskap får en att tänka på samtida oroskrifter, som Jan Wallanders *Flykten från skogsbygden* (1949) eller reaktionerna på 1940-talets Norrlandsutredning som varnade för att bättre vägar i skogslänen i själva verket skulle påskynda utflyttningen; "grusade förhoppningar" i Carl Kempes bekanta aforism.

1. Henrik Meinander, *A bourgeois manhood: Boys' physical education in Nordic secondary schools 1880–1940* (Helsingfors: Societas scientiarum Fennica 1994); Sverker Sörlin, "Filolog i sportkostym: Rektor Carl Svedelius", i Ronny Ambjörnsson & Sverker Sörlin (red.), *Obeväntat: Det dagliga livets idéer* (Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1995) s. 89–110.

Men Wallmark är också unik i sin sammanstöpning av dessa tidsstämningar och med den etniskt baserade idrotten som kulturell skyddsåtgärd. Wallmark sportifierade lassokastning och akkjaåkning efter renspann och införde samiska mästerskapstävlingar i dessa grenar som ambulerade mellan samiska skolcentra i svenska Sápmi med början i Jokkmokk 1948. Tävländet var dock inte huvudsaken; liksom Ivar Lo-Johansson tvivlade han på den konventionella idrotten. Framförallt var det inte på något sätt viktigt att samer tävlade mot svenskar eller andra nationaliteter. "Samisk idrott är den svenska idrottens motsats", skriver Wallmark. Vad han menade, förutom att själva konkurrensen var förfelad, var att skidåkningen liksom renkapp- löpningarna skulle ske på de premisser som gavs av den samiska kulturella traditionen. Det viktiga var att fördjupa identiteten. Idrotten blev ett värn mot assimilation och förflackning, i linje med den mer officiösa "lapp ska vara lapp"-idé som rörde sig i tiden, förmedlad av tongivande språk- och kulturforskare som K.B. Wiklund.

Här har Lidström alltså funnit den särorganiserade sameidrotten i en utmejslad ideologisk form. Wallmark var också en skicklig organisatör som fick se sina ideal förverkligas. Men som etnisk väckare hade han också svagheter. Han varken kunde eller ville organisera en etnopolitisk rörelse, för detta var hans ideologiska impulser och andliga lojaliteter helt främmande. Överhuvudtaget fanns inget meningsfullt politiskt innehåll i hans projekt som kunde ta hans egentliga strävanden bortom tävlingsarenan. Och redan efter sitt första årtionde visar Same-Mästerskapen tydliga tecken på försvagning.

I det ögonblicket tar Lidström oss med till en annan etnopolitisk arena som öppnade sig i och med det internationella alpina tävländets acceleration under 1960-talet. Centralfiguren här är Bengt-Erik Grahn, bördig från Kittelfjäll i Vilhelminafjällen, men tävlande för Fjällvinden i Tärnaby, där han gick i nomadskola. Grahns samiska bakgrund hade en viss plats i den offentliga bilden av honom. Stereotypa kontrasteringar gjordes mot utförsåkningens betoning av material och teknik. Men än tydligare framhövdes Grahn som en motsats till det playboyliv som förknippades med kontinentala stjärnor som rivalen Jean-Claude Killy. Grahn besvärades tidigt av mediebildens förenklingar och utvecklade en allt tydligare samisk identitet som fortsatte att fördjupas efter karriären. Perspektivet är livslångt och studien, som kallas "biografisk", bygger delvis på intervjuer med en åldrande Grahn, som Lidström i rubriken kallar "den egensinnige", med ekon från den samtida pressen.

Lidström talar om "hybridisering". Minoriteter utvecklar sammansatta identiteter i fortlöpande anpassning till en komplex omgivning. I Västerbotensfjällen har svensk och samisk befolkning blandats under generationer. Förväntningarna var att Grahn skulle ägna sig åt längdåkning, där han visa-

de framfötterna. Det förstärktes av nomadskoleinspektören Vitalis Karnells doktriner från 1920-talet som bannlyste ”gymnastik” och betonade samiska idrotter som lassokastning och skidåkning. Som same bland svenskar i Tärnabygden, som utförsåkande same, och som främling i de flotta alpmiljöerna blir hans personliga identitetsarbete närmast multi-hybridiskt.

Det är en fin studie, med rika associationer till skolhistorisk och multi-etnisk forskning. Lidström noterar i artikeln hur det samiska elementet i den offentliga bilden av skidåkningen nu mer och mer träder tillbaka. Etnostereotyperna blir alltmer omöjliga, även i den schablontyngda sportjournalistiken. Den idrottsnationalistiska vågen rullar dock vidare och den samiska bakgrunden hos åkare som Ingemar Stenmark och Anja Pärson får spela en undanskymd roll. De blir, på ett sätt som då uppfattades som ganska oproblematiskt, ”svenska hjältar”. Skidåkningen framstår alltså under 1900-talets senare decennier som en allt mindre användbar arena för etnopolitisk mobilisering.

Lidström finner dock ännu ett exempel: försöken under 1970- och 1980-talen att utvidga de samiska mästerskapen till ett slags pannordiska samiska tävlingar. Här kom den etnopolitiska mobiliseringstanken till tydligare uttryck än den gjort hos paternalistiska purister, och icke-samer, som Karnell och Wallmark. Influenserna var huvudsakligen internationella. Etnopolitisk mobilisering pågick nu i många delar av världen i spåren av avvecklingen av kolonialväldena och en identitetspolitisk vändning hade inletts som skapat självmedvetande bland minoriteter runtom i världen. I norra Norden hade Sápmi, ordet för det samiska territoriet, blivit ett begrepp och därmed ett alternativ för något som skulle kunna kallas en mer fullständig samisk idrottsnationalism.

Idéerna mötte motstånd i den äldre samiska idrottsrörelsen där man till att börja med var skeptiska till att låta icke-svenska samer delta i de samiska mästerskapens grenar; i så fall fick de göra det utom tävlan. Ännu starkare motsatte man sig de nordiska planerna. Tongivande röster i mobiliseringen kom nu inifrån det samiska området. Lidström uppmärksammar Nils-Gustav Labba, i början av 1970-talet ung journalist, aktivist och själv elitskidåkare – en kongenial etnopolitisk mytmake för en ny och radikallare tid. En etnopolitisk idrottsstrid böljade fram och tillbaka över Sápmi under ett par årtionden. Samenationalisterna bildade ett nordiskt samiskt sportförbund och lyckades bilda ett fotbollslag som deltog i internationella turneringar och slog Estland på hemmaplan i Karasjok 1991. De ordnade också nordisk-samiska mästerskap över hela det samiska området, men fick ingen riktigt fast förankring i Sverige där den konservativa falangen höll ställningarna.

Lidströms tolkning är att denna fas av etnopolitisk mobilisering kret-

sar kring formeringen av vad Lars Elenius kallat en "symbolisk nation" som utmanar nationalstaten utan att fördenskill vilja ersätta den. Syftet är att skapa en "etnopolitiskt föreställd nation" med bas i urfolksstatus och med en lång rad markörer som styrker nationens realitet såsom språk, kultur, kulturarv och ett gemensamt territorium med en gemensam historia.² Lidström talar om "nation och etnicitet som fenomen vilka konstrueras genom särskiljande praktiker där kulturella markörer används för att markera identitet och tillhörighet" (s. 55).

I en sådan etnopolitisk nation kan sport vara ett viktigt inslag, som det länge varit i postkoloniala regioner (Nordamerika, Nya Zeeland) och i delar av Europa (Baskien, Skottland, Finnmark i Norge), vilket Lidström övertygande visar med stöd i en rikhaltig internationell forskning. Tolkningen hämtar också stöd i en annan av Lidströms centrala teoretiska utgångspunkter, Fredrik Barths idé i *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) om betydelsen av kulturella gränser (livsstil, klädsel, språk etc.). Denna har i sin tur vidareutvecklats av Thomas Hylland Eriksen, som talar om "en aspekt av en relation, inte en kulturell egenskap hos en grupp" (*Etnicitet och nationalism*, 1998 s. 47). Identifieringen av särdrag och upprätthållandet av gränser och skillnader gentemot majoritetskulturen fungerar förstärkande för minoritetskulturen som söker status och respekt snarare än makt genom separation. Den etnopolitiska mobiliseringen siktar vanligtvis inte till ett nationalstatsprojekt och minst av allt i Sápmi. Ambitionen är närmast egalitär: att vidmakthålla den egna kulturens status i förhållande till andra.

Det är i detta större etno-mobiliserande panorama samisk sport ingår. Att det etnopolitiska idrottsprojektet i Sápmi inte lyckades helt i Sverige knyter Lidström till den relativa framgången för den äldre, paternalistiska och statslojala särorganiseringen av samisk idrott. Efterkrigstidens samemästerskap hade skapat en spårbundenhet som visade sig svår att bryta. Många uppskattade dessa tävlingar, exempelvis elitskidåkaren Sunna Kuoljok som vittnat om att hon stod över andra stortävlingar när det var samiska mästerskap. Således framkommer ur Lidströms egen forskning ett betydande förklaringsvärde när det gäller att tolka skeendet i en senare period.

Lidströms studie är väldokumenterad, metodiskt säker och med produktiv, uppslagsrik förankring i teori från flera områden. Den innehåller empiriskt förankrade delundersökningar som på ytan kan förefalla partikulära och med kuriösa inslag, men som vid närmare granskning visar sig bilda en fördjupande, kontextskapande helhet med en väl sammanhållen inre struktur och logik. De är också överlag välskrivna, analytiskt drivande och även

2. Lars Elenius, "Nationella minoriteters symboliska nationsbyggande: Föreställningen om Kvämland och Sápmi som nya former av etnopolitik bland finskspråkiga och samiskspråkiga minoriteter", *Historisk tidskrift* 138:3 (2018).

underhållande. Lidström flyttar fram gränserna för den idrottshistoriska och etnopolitiska forskningen inte minst genom att uppmärksamma seglivade paternalistiska och ibland öppet rasistiska mönster i idrotten; svensk historia är därvid inte något undantag. Det som bör utvecklas vidare i fortsatt forskning är främst en bredare kontextualisering och en öppenhet för alternativa förklaringar utanför det idrottshistoriska fältet.